

00YR00162

SKUP 1999 - 51

Prosjekt: Atomkremmerne
Medarbeider: Arild Aspøy og Ståle Hansen
Publikasjon: Brennpunkt, NRK TV
Publisert: September 1999
Medium: TV
Tema: Økonomi/politikk/utenriks

”Atomkremmerne”

NRK Brennpunkt v. Arild Aspøy og Ståle Hansen

Publisering

Materialet ble publisert i NRK Brennpunkt 22. september 1999, i form av et 30 minutter langt TV-program. Samme dag ble egne nettsider til programmet åpnet. De inneholdt store mengder tilleggsinformasjon og fordypningsstoff som det ikke ble plass til i sendingen.

Når kom arbeidet i gang, hva var ideen som startet det hele?

Arbeidet med ”Atomkremmerne” begynte våren 1999 – og var i starten tenkt å være noe helt annet enn det det til slutt ble. Konflikten mellom India og Pakistan om provinsen Kashmir var i ferd med å flamme opp. De to landene, som begge sannsynligvis disponerer atomvåpen, var innviklet i det som i realiteten var en full konvensjonell krig. På indisk side var de store Bofors-kanonene det i særklasse viktigste våpenet i kampen for å jage pakistanske soldater og gerilja ned fra fjelltoppene i Kashmir. Men inderne boikottet Bofors-konsernet etter den enorme korrupsjonsskandalen fra salget av kanonene på midten av 80-tallet. Det var nå et desperat behov for reservedeler og ammunisjon til kanonene – og de indiske militære la et voldsomt press på regjeringen for å oppheve Bofors-boikotten.

Det som imidlertid har skjedd etter salget av kanonene, er at Bofors kanonfabrikker i Karlskoga i Sverige er blitt kjøpt opp av et større norsk industrikonsern. Dette selskapet satt nå med alt spesialutstyret som var helt nødvendig for å lage reservedelene Indias hær trengte for å vinne Kashmir-konflikten. Med andre ord – det norske firmaet lå an til å bli en av Indias viktigste forsyningskilder i krigen i Kashmir.

Dette er utvilsomt en god sak for et norsk medium. Vi syntes likevel ikke den var sterk nok til å fylle et helt Brennpunkt – spesielt fordi den inneholdt for mange usikre variabler. Ville India oppheve boikotten? Ville det norske selskapet akseptere å produsere reservedeler til inderne? (Boikotten ble opphevet omtrent da vårt program var klart til sending). Vi bestemte oss derfor for å prøve å se på norsk våpeneksport til India i et større perspektiv. Tilfeldigvis har begge de undertegnede tidligere skrevet om norske bidrag til Indias og Pakistans atomprogrammer i henholdsvis Dagbladet og VG. Vi hadde derfor et overflatisk kjennskap til dette området fra før. Hvor viktig det skulle bli, viste seg senere. For etter hvert som vi dykket dypere ned i den norske atomhjelpen åpenbarte det seg ting som skjøv kanonene mer og mer i bakgrunnen – og til slutt ut av hele programmet. ”Kanoner til India” ble erstattet med ”Atomkremmerne” på Brennpunkts arbeidsplan tidlig på sommeren 1999.

Hva var den sentrale problemstillingen ved starten av prosjektet?

Som nevnt var utgangspunktet for prosjektet spørsmålet om et norsk konsern ville bli en av Indias viktigste våpenleverandører til Kashmir-krigen – etter hvert supplert med opplysninger om norsk våpenhjelp til India og Pakistan de siste 40 årene.

Ble problemstillingen endret underveis?

Det ble den i høyeste grad. Da det ble klart at kanon-vinklingen neppe ville være sterk nok til å bære et helt program ble andre våpenaffærer mellom Norge og Pakistan/India bragt inn. Blant dem var hjelp til produksjon av atomvåpen. Og da atomvåpensiden viste seg å inneholde mye nytt, oppsiktsvekkende stoff, ble kanonvinklingen droppet. Etter hvert som det viste seg videre ut i researchperioden at norsk atomassistanse til andre land enn India hadde vært langt mer omfattende og alvorlig enn det som var offentlig kjent, forsvant også India/Pakistan-vinklingen ut vinduet. Hovedfokuset var nå norsk atomhjelp til land som ønsket å utvikle atomvåpen. Det ble relativt raskt klart for oss at Norge hadde vært en av de aller viktigste bidragsyterne for spredning av atomvåpen. Dette står i så sterk kontrast til glansbildet av det fredselkende Norge at det var liten tvil om hovedvinklingen så snart dokumentasjonen lå på bordet.

Kort beskrivelse av organiseringen av arbeidet, metodebruk, kildebruk, problem underveis mv.

(Som nevnt tidligere er dette et prosjekt der fokus ble endret relativt kraftig underveis. Det er derfor ikke så interessant å redegjøre mer for den første delen av researchen (kanonvinklingen) enn det vi har gjort ovenfor. Vi vil derfor i dette avsnittet holde oss til det journalistiske arbeidet som førte fram til det ferdige produktet, slik det foreligger i programmet og på internett.)

Setningen "Norge har vært en av de viktigste bidragsyterne for spredning av atomvåpen" bryter relativt sterkt med de flestes oppfatning av landet vi lever i. Til tross for tidligere avsløringer om tungtvannssalg til tvilsomme stater, er ikke avansert atomteknologi noe de fleste forbinder med Norge.

På 1950- og 60-tallet var Norge imidlertid i aller fremste linje på dette nye feltet. Norge var det sjette landet i verden som klarte å bygge en atomreaktor, og vi var også et av de første landene som hadde et fiks ferdig laboratorium for fremstilling av rent plutonium. Plutonium er materialet som brukes som sprengstoff i atomvåpen. Denne teknologien var dypt hemmelig i de få andre landene som kjente den – nettopp for å hemme spredningen av atomvåpen.

Norge hadde etter krigen den eneste større tungtvannsfabrikken i verden. Etter ytterligere 6-7 år satt vi i tillegg på all kjerneteknologien som trengtes for å produsere atomvåpen. Lille Norge klarte å oppnå så oppsiktsvekkende framgang innen atomteknologi på grunn av en liten gruppe svært dyktige og energiske menn – teknikere, vitenskapsfolk og politikere. De viktigste av disse var Gunnar Randers, sjefen for atomforskningen i Norge, Odd Dahl,

atomteknikeren med oppnavnet "trollmannen"; og forsvarsminister Jens Chr Hauge. Sistnevnte bidro med de nødvendige pengene, og ble også personlig involvert i de fleste sidene av norsk atomvirksomhet.

På mange måter opererte disse mennene innefor en egen lukket verden. Få har sett nærmere på hva som egentlig har foregått innenfor det norske atometablisementet.

Da vi bestemte oss for å gjøre research på Norges atomhistorie hadde vi, som nevnt, i utgangspunktet bare tenkt å se på India. Vi startet med å ta for oss den tilgjengelige litteraturen på området, som i Norge-India-tilfellet ikke er særlig omfangsrik. Relativt tidlig ba vi om en samtale med en av nestorene ved Institutt for Energiteknikk på Kjeller, Rolf O. Lingjærde. Han har vært sentral i norsk atomforskning i over 40 år, og arbeider fremdeles ved instituttet. Lingjærde hadde en svært åpen innstilling til oss, og kom i løpet av samtalen med flere nyttige opplysninger. Han fortalte blant annet at Norge allerede i 1955 hadde ferdigforhandlet en avtale om salg av tungtvann til India. Det mest oppsiktsvekkende var at Lingjærde kunne bekrefte noe vi hadde hørt via andre kilder – at den norske tungtvannseksperten Jomar Brun hadde vært i India på slutten av 1950-tallet og lært inderne å produsere tungtvann selv.

Vi søkte Lingjærde om innsyn i India-papirene i IFEs arkiv. Raskt fikk vi levert en tykk mappe med flere hundre dokumenter som omhandlet norsk atomsamkvem med India. Dokumentene bekreftet at Norge hadde vært svært ivrig etter å selge tungtvann til India på 50-tallet. Og India hadde endog tilbudt seg å bygge ut fabrikk på Rjukan for 50 millioner 1998-kroner for å øke leveringskapasiteten. India stanset selv dette salget da de fikk billigere tungtvann fra USA. Det kan Norge i dag prise seg lykkelige over, ettersom dette tungtvannet ble brukt til å produsere Indias første atombombe.

Jomar Bruns virksomhet fantes det derimot ingen opplysninger om. Etter en omstendelig jakt på hans private nedtegnelser, fant vi dem i arkivet til Norsk Industrierbeidermuseum. Papirene inneholdt en meget omfattende hemmelighetsstemplet rapport om hvordan India kunne sette i gang sin egen tungtvannsproduksjon. I sin personlige dagbok hadde Brun skrevet at oppdraget i India var kommet i gang etter påtrykk fra Utenriksdepartementet.

Vi kunne altså nå dokumentere at Norge hadde ført forhandlinger med India om tungtvannssalg allerede på 50-tallet, og at en norsk ekspert hadde gitt India alle nødvendige opplysninger for å produsere tungtvann selv – etter påtrykk fra norske myndigheter. Den siste - og kanskje viktigste – opplysningen fant vi i IFEs India-mappe.

Dokumentet var skrevet av Gunnar Randers til Indias atom-sjef Homi Bhabha i 1953. I siste setning lover Randers å sende fulle tegninger til et "solvent-extraction apparatus" til India. Normalt ville nok et slikt faguttrykk gått oss hus forbi, men bakgrunnskunnskapene fra tidligere i research-fasen kom godt til nytte. På direkte spørsmål bekreftet Rolf Lingjærde at det dreide seg om selve hjertet i et anlegg for å produsere rent plutonium. Med andre ord – Norge ga India den topphemmelige plutoniumsteknologien allerede i 1953. Det fantes ingen andre steder inderne kunne skaffet denne teknologien på et så tidlig stadium.

Armert med dokumentasjonen fikk vi i stand et intervju med Raja Ramanna, via indiske hjelpere. Ramanna ledet arbeidet med produksjonen av Indias første atomvåpen, og kalles den indiske atombombens far. Ramanna var uventet åpen. I India er ikke utviklingen av

atomvåpen noe man skammer seg over – men snarere en nasjonal stolthet. Raja Ramanna er en folkehelt, og han snakket gjerne om samarbeidet med Norge. Han bekreftet at Jomar Brun var den utløsende faktoren for at India klarte å framstille tungtvann, og gikk også langt i å innrømme at India har smuglet norsk tungtvann til sitt atomprogram på 80-tallet.

- Når vi dro til Norge fikk vi ikke følelsen av at alt var hemmelig, slik vi fikk i Sverige og alle andre land, sa Ramanna.

Med suksessen fra India-mappen i mente, søkte vi om innsyn i resten av arkivet til Institutt for Energiteknikk. Dette arkivet viste seg å være en journalistisk gullgruve. I løpet av noen sommeruker gikk vi gjennom flere tusen sider arkivmateriale som tegnet et lite pent bilde av norsk atomeksport på 1950-, 60- og 70-tallet. Etter hvert som de mest interessante enkeltsakene utkrystalliserte seg, kunne vi foreta mer målrettede arkivøk i papirene til Statens atomenergiråd, Industridepartementet, Utenriksdepartementet og det private selskapet Noratom AS.

Det viste seg at det fantes en systematisk strategi for å tilby norsk atomteknologi til salg på kommersiell basis – tilsynelatende uten tanke for hvordan teknologien skulle brukes. Blant landene som var mest aktive overfor det norske atommiljøet var Israel, India, Egypt og Jugoslavia – alle land som arbeidet for full damp med å utvikle atomvåpen.

Blant sakene vi etter hvert kunne dokumentere var disse:

- Da Norge forhandlet med Israel om salg av 20 tonn tungtvann i 1958, fikk de norske forhandlerne "sterke indikasjoner" på at Israel ville bruke tungtvannet til å produsere atomvåpen. Likevel ble ikke salget stoppet.
- Norge solgte fra 1960 og utover hele 60-tallet store mengder atomutstyr til Israel. Dette utstyret, viste det seg, var essensielt i et anlegg for å produsere rent våpenplutonium. Salget kom i stand få uker etter at Frankrike trakk seg ut av atomsamarbeidet med Israel, fordi de hadde mistanker om at landet var ute etter atomvåpen. Til tross for en rekke avsløringer av Israels atomvåpenplaner på tidlig 60-tall fortsatte det norske atomutstyret å strømme inn i landet.
- Norge forhandlet i 1957 med Israel om å bygge Dimona-reaktoren – komplett med et anlegg for fremstilling av rent plutonium. Planene ble lagt på is fordi Israel fikk til en tilsvarende avtale med Frankrike.
- I 1962 solgte Norge planene for et komplett plutoniumsanlegg til Jugoslavia. Landet hadde på den tiden et aktivt atomvåpenprogram.
- Det ble forhandlet om salg av tilsvarende anlegg til land som Egypt og Pakistan. Plutoniumssamarbeid ble tilbudt til Taiwan så sent som i 1970 – da landet hadde et aktivt atomvåpenprogram.

Ingen av disse opplysningene har tidligere vært offentlig kjent. De har vært holdt skjult i opptil 40 år.

Funnene i arkivene måtte nå vurderes av eksperter. Vi tok kontakt med en lang rekke forskere med spesiell innsikt i de ulike landenes atomprogrammer.

Den israelsk-amerikanske forskeren Avner Cohen regnes som den fremste eksperten på Israels atomprogram. Han mente at Israel reddet Dimona-prosjektet og landets atomvåpenprogram med den norske hjelpen da Frankrike ikke lenger ville være med. Cohen var ikke i tvil om at atom-assistansen fra Norge satte Israel i stand til å produsere atomvåpen på et langt tidligere tidspunkt enn de ellers ville ha greid.

Cohens tolkning ble langt på vei delt av den norske forskeren Olav Njølstad ved Nobelinstituttet i Norge. Han skrev i 1998 historien til det norske atometablisementet.

Den amerikanske atomfysikeren Floyd Culler var mannen som slo fast for oss at det utstyret som ble solgt til Israel er helt nødvendig i anlegg for produksjon av plutonium. Culler ledet i mange år anlegget som produserte mesteparten av plutoniumet til USAs atomvåpen.

Og Nils Hidle, den tidligere tekniske sjefen i Noratom AS – selskapet som sto for salget av atomutstyret til Israel – bekreftet at det hadde funnet sted. Han fortalte også at det var han som hadde utarbeidet tilbudet til israelerne om en norsk Dimona-reaktor i 1957.

- For oss handlet det om å skaffe leveranser. Det var ren business, sa han.

I tillegg til de åpne kildene som står fram i programmet eller på internettsidene, måtte vi bruke mye tid på å kartlegge det norske atommiljøet i den aktuelle tidsperioden. Vi gjennomførte en lang rekke samtaler med tidligere ansatte ved Institutt for Atomenergi, Noratom AS, Utenriksdepartementet og Norsk Hydro. Selv om mange ikke var villige til å fortelle noe, eller stille opp i programmet, fikk vi heldigvis tilstrekkelig med åpne kilder til å fortelle historien. Det er viktig for troverdigheten å unngå anonyme kilder så langt det er mulig.

Hvor mye arbeidstid og eventuell fritid er brukt på arbeidet?

Dette har vi ingen fullstendig oversikt over. De to undertegnede jobbet med saken på fulltid i drøye fire måneder. I tillegg gikk det med en god del fritid til lesing av faglitteratur og dokumenter.

Spesielle erfaringer:

Noe som viste seg spesielt i denne saken er viktigheten av å være "godt skodd" kunnskapsmessig når man skal arbeide med såpass komplisert stoff. Som nevnt hadde begge de undertegnede tidligere erfaring med liknende stoff – og det ble nok utløsende for at vi i det hele tatt fant sakene. I den grad det har vært stilt spørsmålstegn tidligere ved at Norge har eksportert atomutstyr, har spørsmålene blitt parert med at det dreier seg om "vanlig laboratorieutstyr". Den forklaringen fikk også vi høre til det kjedsommelige. Hvis vi ikke hadde visst – og kunne dokumentere – at det dreide seg om noe langt mer, ville nok gravingen ha sluttet der.

Oslo 29/1 2000

Arild Aspøy

Ståle Hansen

Kontaktpunkter:

Arild Aspøy

p.t. permisjon i London.

Kan kontaktes via e-post: arild.aspoy@nrk.no

Ståle Hansen

Tlf: 23.04.28.87 / 905.92.321

e-post: stale.hansen@nrk.no

Adresse;

Arild Aspøy/Ståle Hansen

NRK Brennpunkt

NRK/FFAD

0340 OSLO